

Borivoj Čović, Pod kod Bugojna 1, Sarajevo,
tvrdo ukoričena monografija formata 34x24, 96 stranica,
od toga 58 dvojezičnog teksta, 29 tabli i fotografija,
11 priloga, karta i 2 plana.

Recenzija
Book Review
Primljeno:
Received: 1996.01.09.

Nives Majnarić-Pandžić
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Odsjek za arheologiju
Filozofskog fakulteta
I. Lučića 3

Zemaljski muzej u Sarajevu odlučio je nizom monografija u zasebnoj seriji svojih izdanja obraditi važnija, u novije vrijeme istražena nalazišta u B i H. Prvenstvo izlaženja pripalo je, u stručnom svijetu već poznatom i značajnom, utvrđenom višeslojnom prapovijesnom naselju Pod kod Bugojna. U svesku 1, koji je izdan tik pred rat, objavljeno je naselje ranoga brončanog doba, za svezak 2 bila je predviđena objava kasnobrončanodobnoga, a za svezak 3 objava najbogatijega i najznačajnijeg naselja na Podu - onoga iz starijega željeznog doba. Veliko je pitanje hoće li sljedeća dva sveska, čak ako ih je B. Čović i pripremio za tisak, ugledati ikada svjetlo dana. Kakav je to ogroman gubitak za našu arheologiju, ne treba posebno isticati. Ranobrončanodobni Pod posljednje je tiskano djelo u ratu preminuloga autora B. Čovića, stručnjaka i znanstvenika koji je u drugoj polovici našeg stoljeća snažno obilježio arheološku struku i znanost na sjeverozapadnom Balkanu.

U predgovoru, koji nam predstavlja tijek istraživanja na gradini Pod od 1959. do 1984. godine, stalno pod vodstvom autora, donose se detaljni podaci o lokalitetu, i to je poglavlje očito trebalo biti uvodnim za sva tri predviđena sveska. Čitajući te retke u kojima se navode svi suradnici u ovim sustavnim istraživanjima tijekom četvrt stoljeća, spominjani s navođenjem njihovih posebnih doprinosa zajedničkom radu, osjećamo neuobičajenu, nikako samo formalnu zahvalnost i toplinu prema svakom pojedincu. Iz svoje perspektive osjećam te retke kao oproštaj s generacijom, i starijih i mlađih kolega, koja se više nikada ne će sresti u zajedničkom radu, u tako uspješnom arheološkom pothvatu kakav je proveden na Podu kod Bugojna.

U sljedećem poglavlju detaljno su prikazani položaj i karakteristike nalazišta te dani rezultati pojedinih etapa istraživanja: 1959. i 1961, 1963. i 1964. godine, zatim do 1969, od 1969. do 1977. te napokon

od 1981. do 1984. godine. Detaljno su i posve iskreno prikazani uspjesi, ali i poneki promašaji u iskopavanju, zorno je pred nas izložen razvoj upoznavanja s lokalitetom i nastajanje ideja u objavljenoj dokumentaciji s terena, pa se, uz svu živost Čovićevog izlaganja, to poglavlje čita s velikim zanimanjem.

Kako je najstarije naselje na Podu pripadalo eneolitiku, a nije bilo ni dugotrajno ni stratigrafski izraženo, obrađeno je ispred ranobrončanodobnog naselja u okviru 3. poglavlja u ovoj knjizi. Zanimljiva su zapažanja o eroziji, pogotovo u slučaju kada teren napuštenoga naselja ne bi bio dulje vrijeme ponovno naseljen. Dragocjena Čovićeva zapažanja o tome na konkretnom primjeru Poda, iskopavanog na velikim površinama, imaju sigurno mnogo šire i općenitije značenje za prilike na sjeverozapadnom Balkanu, i moći će pružiti oslonac pri razumijevanju stratigrafske situacije i na drugim lokalitetima koji su bili površnije istraživani od Poda.

Iz vrlo oskudnih arheoloških ostataka eneolitičkog naselja moglo se na Podu ipak rekonstruirati da se to naselje rasprostiralo na čitavoj površini platoa, da su od njega preostale poneke jame i male kuće poluzemuničkog tipa, nalik na eneolitičku stambenu arhitekturu, kakva je sačuvana u Alihodžama u dolini Bile. Iako na temelju vrlo skromnih keramičkih nalaza, Čović pronalazi analogiju na obližnjoj gradini Prusac, te na Varvari i u okviru jadranskog neolitika. Naselje pripisuje grupi predvučedolskih stanovnika čiju kulturu još nismo mogli definirati u dovoljnoj mjeri. Na općoj kronološkoj tablici eneolitičko je naselje određeno oko polovice 3. milenija pr. Kr.

Prelazeći u 4. poglavlju na svoj glavni zadatak u ovoj knjizi - opis i valorizaciju ranobrončanodobnog naselja, Poda A, Čović opet vrlo detaljno, jer će na tome graditi svoje zaključke, iznosi svojstva relevantnog kulturnog sloja i nutarnje stratigrafske odnose, različite na raznim dijelovima platoa. Površina naselja bila je

znatna, iznosila je oko 6.000 do 7.000 m², ali ostaci arhitekture vrlo su skromni. Sve je zaključke trebalo donositi na podlozi velikog broja jama, otpadnih i jama za ukop stupaca kao dijelova arhitekture. No, kako su kuće očito bile kratkokrajne i često su bile podizane nove, zaključci na temelju jama za stupce vrlo su ograničeni. O unutrašnjem rasporedu i opremi kuća vrlo je teško također bilo što zaključivati, no Čović je, koristeći sve te skromne podatke, ipak zaključio da je naselje bilo koncentrirano, ali s dosta slobodnog prostora među nastambama, kao i da su kuće bile izgrađene "arhaičnim konstruktivnim principom", svojstvenim za srednju Bosnu i sjevernu Hercegovinu od neolitika do kraja ranoga brončanog doba. S obzirom na činjenicu da su nosivi stupci bili zabijeni plitko, zaključuje da su kuće morale biti malih dimenzija. Naselje je po položaju gradinskog tipa, ali nije bilo posebno utvrđivano. Ti zaključci, kolikogod skromni, doneseni su na vrlo temeljitom proučavanju arheološki pouzdanih podataka te stoga čine čvrst temelj za naša saznanja.

Iz također oskudnih podataka zaključuje ipak o osnovnim privrednim djelatnostima stanovnika Poda A: stočarstvu, kao glavnoj grani, i s njime povezanoj intenzivnoj preradi mlijeka. O poljoprivrednim aktivnostima nema pravih arheoloških podataka, a samo poneki nalazi naznačuju mogućnost da se u naselju talila bronca i da su se lijevali jednostavni brončani predmeti. Brojni nalazi keramike govore o bogatoj lokalnoj proizvodnji, a njoj je i posvećen najopsežniji dio knjige. S obzirom na intenzivno bavljenje stočarstvom, kao i relativno mali broj pokretnih nalaza, Čović iznosi vjerojatnu pretpostavku da je način života bio transhumantan i da je naselje na Podu bilo nastavano uglavnom zimi.

Dok se o malom broju nalaza vrlo jednostavnog oružja, oruđa i nakita moglo reći malo, keramici je posvećena velika pažnja. Obradena je na način tipološkog razvrstavanja, vrlo pažljivo i detaljno, što je naravno od velike važnosti, jer se na Podu definira nova ranobrončanodobna grupa. Uz razvrstavanje na grubu, srednje glačanu i finu keramiku, definiraju se i slikovno prikazuju svi tipovi. Ista detaljna klasifikacija provedena je i s ukrasima: plastičnim, kaneliranim, urezanim i udubljenim, a posebno je zanimljivo definiranje i razvrstavanje ukrasa izvedenog tzv. tekstilnim tehnikama - vrpčastom, licenskom i tehnikom namotanog konca. Iako se Čović već ranije bavio tako ukrašenom keramikom, ova je analiza šira, temeljitija, a ispravlja i neka njegova ranija mišljenja - od licenske keramike odvojio je sada druge dvije spomenute tehnike. Dakako, ovi će novi rezultati, a oko njih će se u budućnosti sigurno okupiti i druge analize s bosanskih i hercegovačkih nalazišta, bitno pridonijeti problemima geneze i kronologije tih tehnika.

Sažeto poglavlje posvećeno kronologiji i stupnjevanju ranobrončanodobnog naselja na Podu oslonjeno je na stratigrafske podatke, na tipove nalaza i na studij odnosa tih tipova prema drugim istraženim nalazištima, osobito prema nedalekom naselju na Varvari (faza A). Svi ti pokazatelji urodili su podjelom naselja u dvije faze: osnovnu i stariju fazu Pod A 1 i kratkotrajnu, završnu fazu Pod A 2. Pritom se vrlo detaljno

izlažu problemi usporedbe i sinkronizacije s Varvarom, što dakako rješava neka od bitnih, dosada nedovoljno proučenih pitanja ranoga brončanog doba u Bosni.

U poglavlju o nekim aspektima duhovne kulture kulminira Čovićeva nadarenost da iz sitnih arheoloških pokazatelja rekonstruira uvjerljivu sliku bitnih značajki kulture i ideja nekog prostora u određenom vremenu. Tu smo Čovićevu sposobnost upoznali i u nekim ranijim njegovim djelima (u monografiji *Od Butmira do Ilira* iz 1976. te u poglavlju *Umjetnost kasnog brončanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu* u sintezi *Duhovna kultura Ilira* iz 1984. te napokon u više poglavlja u *Praistoriji jugoslavenskih zemalja*, sv. 5 iz 1987. godine).

Čović je, za razliku od mnogih drugih autora, upotrijebio upravo grubu keramiku za usporedbe s velikim brojem kulturnih grupa na širokom području, no tu, dakako, treba računati i s duhom vremena koji je uvjetovao neke zajedničke oblike i ukrase. Usporedbe finije izrađenih i ukrašenih posuda znatno, naime, sužavaju prostor usporedbi. Čini mi se vrlo značajnim što je ovim analizama potvrđena činjenica da između Poda i nedaleke Varvare, udaljene svega tridesetak kilometara, ima podudarnosti, ali ipak i znatnih razlika. Nalazeći se između oba naselja, planina Makljen odvajala područje jadranskog sliva, kojemu kulturno pripada Varvara, od područja crnomorskog sliva kojemu je okrenut Pod. Daljnje usporedbe s kulturnim prilikama u Panoniji, Podunavlju i Karpatskoj kotlini otvaraju novu stranicu razmatranja o genezi i orijentiranosti ranoga brončanog doba na sjeverozapadnom Balkanu. Čović nadalje misli da keramički nalazi otkriveni pri istraživanju grobnih humaka na Kupresu odgovaraju materijalu s Poda i time je relativizirana ranija, u literaturi izrečena, tvrdnja da se na Kupresu radi o pravoj cetinskoj keramici.

U ovoj knjizi iznesene detaljne usporedbe i naznake o povezanosti među ranobrončanodobnim kulturama na širokom prostoru opravdavaju već raniju Čovićevu definiciju, da su krajevi srednje i južne Bosne te sjeverne Hercegovine tzv. prijelazna zona, koja se prostire i živi između dva kulturna kruga - srednjopodunavskoga i mediteranskog. Usporedbe s nalazištima licenske keramike u Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj otežava slaba istraženost toga područja. Čović ipak, izvrsno informiran o istraživanjima u srednjem Podunavlju i Karpatskoj kotlini, uporno i temeljito pretražuje arheološko gradivo i upozorava na moguće veze. Posebno ističemo povezivanje s grupama balkansko-anadolskog kompleksa (u Garašaninovoj definiciji) među kojima se Čović oslanja na najbolje istražene i objavljene, kao što je nalazište Ezero. Odatle prati cijeli niz analogija kroz istraživana nalazišta srednjega i zapadnog Balkana. Usporedbe traži i na naselju Maliq III a/b, odakle neka karakteristična svojstva dovodi i na sjeverozapadni Balkan, u prijelaznu zonu. Moram naglasiti da usporedbe nikako nisu proizvoljne i da imaju svoju logiku povezanosti širim balkanskim prostranstvima. Uviđajući ipak i sam kako su mnoge od analogija vrlo općenitog karaktera i prisutne na prevelikom prostoru, Čović vrlo duhovito razmišlja o

posredništvu u nizu suvremenih kultura, o pokretljivosti stanovništva Poda, a upozorava i na mogućnost "refleksa ranije pređenog razvoja, nekih dalekih genetskih povezanosti u prošlosti, kada su preci ranobrončanodobnih stanovnika Poda mogli živjeti u sasvim drugom kraju...".

Mnogi će reći da ovakva razmišljanja treba konkretno potvrditi arheološkim materijalom, ali u Čovićevu obranu treba navesti da je to nemoguće pri današnjem stupnju istraženosti. Moderne metode valorizacije gradiva i arheoloških podataka u mnogočemu ovise o opsežnim i sveobuhvatnim istraživanjima, a to znači da ćemo na primjenu modernih metoda u našim krajevima trebati još čekati. Savjesna i podrobna analiza kakvu je u ovoj monografiji obavio B. Čović, veliki je korak u tom pravcu.

Čovićeva analiza i zaključci predstavljaju visok domet klasične europske tipološko - kronološke metode, primjenjivane u nas do današnjih dana. Dakako, i ovdje nedostaju tehnološke analize keramike, njezina

statistička obrada, kao i podaci pripremljeni za kompjutorsku obradu. Dobri crteži, kao i brojne fotografije (nastojalo se važnije primjerkе prikazati u obje tehnike) nisu ipak dovoljni; čitanje i korištenje teksta u velikoj bi mjeri olakšali grafički prikazi rezultata svih analiza koji bi sintetizirali razmatranja u tekstu. Obogaćeni smo ipak s dvije vrlo značajne kronološke i usporedbene tabele: jedna nam detaljno prikazuje situaciju na Podu u relativnim i apsolutnim kronološkim odrednicama, a druga predočava veze i sinkronizaciju među brojnim ranobrončanodobnim kulturnim grupama jadranskog i balkanskog područja. Važan je doprinos i moderna analiza svih životinjskih kostiju iz naselja Pod A.

Na kraju, treba biti svjestan činjenice da je poznavanje većine bosanskih i hercegovačkih naselja, koja su omogućila da se Pod A stavi u pouzdani i široki kulturni kontekst, rezultat dugogodišnjih Čovićevih istraživanja. Istraživanja, objavljenih i dostupnih svim stručnjacima. U tom svjetlu rezultati, postignuti u ovoj knjizi, dobivaju svakako na težini i značenju.

